

як обхід закону, може розглядатись і у контексті теми «Юридично значуща поведінка», оскільки обхід закону є одним із видів такої поведінки, є одним із проявів зловживання правом як виду поведінки у сфері дії права.

Список літератури: 1. Обход закона. Понятие и правовые последствия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lawmag.ru/blog/lectures/294.html>. 2. Суворов Е. Д. Обход закона. Сделка, оформляющая обход закона / Е. Д. Суворов. – М. : Изд. дом В. Ема, 2008. – 188 с. 3. Карр Дж. Д. Четыре орудия убийства: детективные романы / Дж. Д. Карр. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2003. – 415 с. 4. Мишутин С. Спокойствие, только спокойствие / С. Мишутин // Аргументы и факты в Украине. – 2008. – № 42. 5. Малиновский А. А. Злоупотребление правом. / А. А. Малиновский. – М. : МЗ-Пресс, 2002. – 128 с. 6. Общая теория государства и права : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юрист, 1996. – 472 с. 7. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 704 с. 8. Теория государства и права : курс лекций / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1996. – 475 с. 9. Сборник мыслей, изречений, афоризмов / Сост. О. Азарьев, Л. Демидова и др. – Симферополь, «Таврида», 1996. – 688 с. 10. Талаева Е. Два дня без суда / Е. Талаева // Аргументы и факты в Украине. – 2008. – № 47. 11. Дученко Ю. Тонкощі картографії... / Ю. Дученко // Моменти (додаток до тижневика «Іменем Закону»). – 2008. – № 10. 12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с. 13. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов / С. И. Ожегов. – М. : Рус. яз., 1984. – 816 с. 14. Репіч А. Піщаних справ махінатори / А. Репіч // Іменем закону. – 2009. – № 11. 15. Шкоба О. Енергію азарту – у цивілізоване русло / О. Шкоба // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 93. 16. Повторение пройденного // Аргументы и факты в Украине. – 2008. – № 40. 17. Натуральный банкрот // Аргументы и факты в Украине. – 2009. – № 16. 18. Нестерова А. Частная проблема или социальное явление? / А. Нестерова // Аргументы и факты в Украине. – 2008. – № 43. 19. Нарыжная Л. Торговцы пиратскими дисками обнагтели / Л. Нарыжная // Комсомольская правда в Украине. Харьковский выпуск. – 2009. – № 158.

Надійшла до редколегії 06.07.2010

УДК 340.342

А. Ф. Щербак

РОЛЬ НОРМАТИВНИХ (БЛАНКЕТНИХ) ЕМОЦІЙ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ПРАВА

Проаналізовано місце і роль нормативних, або бланкетних, емоцій в психологічній теорії права. Досліджено витоки, характерні властивості, функції і призначення права в житті індивіда і соціуму.

Висвітлено головні положення емотивної психології і виявлено її відмінність від асоціативної і елементної психології. Наголошено, що, з одного боку, усі нормативні, імперативні судження є бланкетними, абстрактними імпульсіями, з іншого – цілісність бланкетних емоцій є підставою для визнання права етичним феноменом. У результаті нормативні емоції складають підставу для інтуїції і, відповідно, для інтуїтивного права.

Проанализированы место и роль нормативных, или бланкетных, эмоций в психологической теории права. Исследованы истоки, характерные особенности, функции и предназначение права в жизни индивида и социума.

Освещены главные положения эмотической психологии и определены ее отличия от ассоциативной и элементной психологии. Акцентируется, что, с одной стороны, все нормативные, императивные суждения являются бланкетными, абстрактными импульсиями, с другой – целостность бланкетных эмоций является основанием для признания права этическим феноменом. В результате нормативные эмоции составляют основу для интуиции и, соответственно, для интуитивного права.

The place and role of normative or blanket emotions in psychological theory of law are analyzed. Sources, special peculiarities, functions and destination of law in individual and society's life are researched.

Main positions of emotional psychology are exposed and its distinctions from associative and elemental psychology are defined. It is stressed that, on one hand, all normative, imperative judgments are blanket, abstract impulsions and, on another hand, integrity of blanket emotions is a ground to adjudge law as an ethical phenomenon. As a result normative emotions are the ground for intuition and correspondingly for institutional law.

За умов демократичної трансформації України в правову державу важливо звернутися і скористатися попереднім досвідом вітчизняних правознавців, розвідки яких характеризуються інтелектуальними здобутками в опрацюванні фундаментальних загальнотеоретичних правових проблем. Психологічне вчення про право – одна з таких розвідок, що має світове визнання.

Завдання цієї статті полягає в тому, щоб проаналізувати місце і роль нормативних (бланкетних) емоцій в психологічній теорії права. Цей аналіз дозволяє дослідити витоки, характерні властивості, функції і призначення права в житті індивіда і соціуму. У зазначеному контексті психологічне вчення про право ще не стало об'єктом необхідної уваги з боку сучасних теоретиків права в Україні.

Засновником психологічної школи права був Лев Петражицький. Квінтесенцію його вчення можна звести до наступних положень. Підставою для з'ясування природи моралі і права засадничо є емотивна теорія мотивації. Лише через самодостатню мотивацію і нормативні судження можна виявити характерні і своєрідні ознаки цих явищ. Усі нормативні, імперативні судження є бланкетними, абстрактними імпульсіями [1, с. 39–57].

З наведеного очевидно, що психологічна теорія права має власну, специфічну термінологію, яку необхідно освоювати. У зв'язку з цим варто розпочати з висвітлення головних положень емотивної психології. Що таке емоція і інтуїція? Які є класи

емоцій і види мотивації? У чому полягає сутність інтуїтивного права? Нарешті, яке значення емотивної психології як методологічної передумови права для розуміння його природи?

Свою головну працю «Теорія права і держави у зв'язку з теорією моралі» Л. Петражицький розпочинає з критики традиційних психологічних учень. Об'єктом критики стала елементарна психологія. На думку Л. Петражицького, замість традиційного трійстого поділу елементів психічного життя на пізнання, почуття, волю, основою психології інших наук, які мають стосунки до психічних явищ, зокрема, науки про право, про державу, про мораль, економіку і т. д., треба визнати поділ на: 1) двобічні, пасивно-активні переживання, моторні подразнення – імпульсації або емоції; 2) однібічні переживання, які поділяються, у свою чергу, на: а) однібічно-пасивні, пізнавальні і чуттєві; б) однібічно-активні рольові імпульсації або емоції, що відіграють у житті тварин і людини роль головних і керівних психічних факторів пристосування до умов життя; інші однібічні елементи психічного життя відіграють при цьому допоміжну, підпорядковану і службову роль [1, с. 22–23].

Таким чином, опрацьовуючи емотивну теорію мотивації, учений доходить висновку, що домінуюче в сучасній науці вчення зводить усі вчинки, усю поведінку до єдиного шаблону мотивації, а саме: до пізнання, відчуття і волі як елементів, з яких складається все психічне життя. З точки ж зору емотивної теорії мотивів поведінки, такого єдиного шаблону нема і не може бути, а існує велика кількість видів і різновидів мотиваційних процесів.

Опрацьовуючи питання про класи емоцій – види мотивацій, Л. Петражицький зазначає наступне: «Для з'ясування природи і характеру дії факторів, які визначають поведінку (тварин і людей), і взагалі для встановлення наукової теорії поведінки треба розрізняти два класи емоцій... Є емоції з біологічно заданими, спеціальними акціями, або актами поведінки... Спеціальні акції властиві голоду, спразі, статевому збудженню, допитливості, страху, сорому, любові, злу, шанобливості і т. п. Поняття і значення спеціальних емоцій і їхніх акцій має спрямувати до вирішення давньої і до цього часу не вирішеної проблеми про природу так званих «інстинктів» і поведінки живих істот взагалі...» [1, с. 26–28].

До другого класу емоцій Л. Петражицький відносить абстрактні, або бланкетні, імперативні емоції. Поряд зі спеціальними емоціями в нашій психіці мають місце і відіграють досить важливу роль у житті ще й такі емоції, які самі по собі не визначають не лише частковості, а навіть і загального характеру і напрямку акцій і можуть служити приводом для будь-якої по-

ведінки. Проте уявлення про цю поведінку пов'язане з імперативною емоцією. Такі акції ми назвемо умовно абстрактними, або бланкетними, емоціями. Сюди, наприклад, відносяться імпульсії, які виникають на підставі звернених до нас велінь і заборон [1, с. 29].

Аналогічно діють на нашу психіку, тобто теж викликають своєрідні імпульсії на користь чи всупереч певної поведінки, звернені до нас прохання, моління, поради. Різниця між імпульсіями-веліннями і імпульсіями, викликаними проханнями і порадами, полягає в тому, що перші мають характер жорстких і примусових внутрішніх спонукань, тоді як другі мають м'який, гнучкий характер поступки; перші переживаються як внутрішнє утиснення свободи – примус, другі – як свободні спонукання.

Бланкетні емоції складають істотні елементи моральних і правових переживань – викликають моральну і правову поведінку. Це найважливіший висновок, який, як ми побачимо далі, обстоює Л. Петражицький і у такий спосіб з'ясовує роль емоційної психології в розкритті природи моралі і права.

Істотно й те, що емоції поділяються на підштовхуючі (аппульсивні) і відштовхуючі (репульсивні). У першому випадку емоції є схвальними, у другому – викликають відразу [1, с. 22, 31].

Що стосується видів мотивації, то тут слід зазначити наступне. Такі мотиваційні процеси, у яких беруть участь насолода і страждання в якості спонукань до тієї чи іншої поведінки, можна назвати чуттєво-емоційною мотивацією. А такі мотиваційні процеси, у яких бере участь уявлення (чи інші інтелектуальні процеси: сприйняття, мислення і т. д.) в якості спонукань до тієї чи іншої поведінки, можна назвати інтелектуально-емоційною мотивацією. Видами останньої є цільова, або телеологічна, мотивація; об'єктна, або предметна мотивація; а також акційні уявлення. Така мотивація, у якій діють акційні уявлення, котрі викликають аппульсивні чи репульсивні емоції на користь чи всупереч відповідної поведінки, і називається акційною мотивацією [1, с. 31–36].

У наведених міркуваннях Л. Петражицького має місце поняття інтелектуальної емоції. Для традиційних психологічних учень це поняття було новацією, оскільки, на відміну від елементної психології, проголошувалася цілісність емоцій. Це означало, що людина уся цілком задіяна в пізнанні самої себе і соціуму, а саме: тілу властиві почуття, душі – прагнення, духу – основоположення, інтелектуальна емоція, що і є бланкетною, вищою емоцією. Вона утворює підставу для інтуїції. Інтуїція (лат. *intuition* – уважно дивлюсь) – 1) здатність безпосереднього

розпізнавання істини без обґрунтування доказами; 2) здогад, проникливість, що ґрунтується на попередньому досвіді.

Те, що свою психологічну теорію права Л. Петражицький назвав емотивно-інтуїтивною, має глибокі підстави. Ці підстави можна виразно простежити, якщо проаналізувати співвідношення інтуїтивного і позитивного права. Інтуїтивним правом є усвідомлення і переживання власної духовної гідності, честі, свободи вибору. Таке переживання є індивідуальним переживанням кожного, усно існує в нас, а не поза нами. Проте це є власним, індивідуальним переживанням кожним духовних, позачасових цінностей. Гідність людини, її самостійність, її самовизначення – це первісні головні елементи права, які утворюють у ньому самодостатню мотивацію.

На цій підставі інтуїтивні норми істинні, правильні самі по собі, тоді як позитивні норми мають умовне значення; інтуїтивні норми є вищим критерієм для оцінювання позитивних норм, для заперечення їх у разі невідповідності їх змісту інтуїтивних норм. З цим пов'язана здатність інтуїтивного права досягати вищого емоційного стану, високого ентузіазму. Емоційна життєвість, інтенсивність правових емоцій у сфері інтуїтивного права вища, ніж у сфері позитивного права. Якщо так, то й мотиваційна дія свідомості свого обов'язку – права іншого (пасивно-правова мотивація) – і активної свідомості свого права (активно-правова мотивація), а відтак, відповідна виховна дія мають бути у сфері інтуїтивного права сильнішими, ніж у сфері позитивного права [1, с. 377–407]. З особливою виразністю це можна спостерігати у сфері приватної власності, де індивід усвідомлює, переживає себе господарем свого майна і своєї справи і діє відповідно до цього усвідомлення і переживання «свого».

У сфері приватного права головна роль належить абсолютним природним правам. Засаду приватного права складає принцип *noli me tangere* – ніхто не сміє чіпати мене і мого та втручатися в мої справи, усі зобов'язані утримуватися від зазіхань і миритися з моїм волевиявленням у моїй сфері. Зрозуміло, що тут ідеться про власну духовну гідність, честь, тілесну недоторканність, власність індивіда. Другий головний принцип – *pacata servanda sunt* – слід дотримуватися договорів, а в разі їх порушення діє похідний фундаментальний принцип відшкодування збитків [1, с. 586–587].

У результаті Л. Петражицький доходить висновку про те, що емоції є нормативними, тобто нормами, принципами поведінки. Сфера права і моралі і є специфічним місцем нормативних, або бланкетних, емоцій і, відповідно, самодостатньої, автономної мотивації.

Ідеться про те, що в нашій оцінювальній діяльності ми постійно зустрічаємося з мотиваціями не лише похідними, але й з первісними, самодостатніми. Дещо ми вважаємо цінним тому, що воно цінне в собі – самоцінне. У наших подібних оцінках і виявляються безумовні цінності. Даність, з якою ми їх уgliedіли, має характер істинної достовірності. Тому пізнання цінностей має характер самоочевидності. Гідність людини, її самостійність, її самовизначення – це і є первісними, головними елементами права, і їх усвідомлення і переживання утворює мотивацію поведінки.

Учення про цілісність інтелектуальної емоції своїм наслідком мало визнання права етичним феноменом. У західній інтелектуальній традиції розуміння етичного має яскраво виражений своєрідний характер. Усвідомлюючи і зважуючи на цю своєрідність, Л. Петражицький доходить висновку про етичну природу права. Першим європейським мислителем, який вжив термін етики як науки про мораль був Аристотель. Під цим терміном він розумів своєрідну галузь дослідження – «практичну філософію». Якщо в «теоретичній філософії» ідеться про те, що має місце, то в «практичній філософії» – що має бути. Тож етика як вчення про мораль здавна є нормативним ученням про обов'язок, належне. Звідси й традиційний у логіці поділ суджень на аналітичні, або дескриптивні (що має місце), і нормативні, або синтетичні (що має бути), і за Л. Петражицьким: «До складу нормативних суджень і мотиваційних процесів, взагалі відповідних емоційно-інтелектуальних поєднань, входять у різних випадках різні емоції, які повідомляють, відповідно до своєї специфічної природи, належним сферам духовного життя і поведінки різні ознаки і особливості...» [1, с. 39]. З наведених міркувань стає очевидним, що до складу нормативних суджень входять інтелектуальні емоції. «Моральні і правові переживання є нормативними емоційно-інтелектуальними поєднаннями» [1, с. 43]. І далі: «Усі нормативні, імперативні судження є бланкетними, абстрактними імпульсіями... За допомогою етичних, нормативних, бланкетних емоцій можна викликати будь-яку поведінку, уявлення про яку приведено у зв'язок з імперативною емоцією» [1, с. 53].

Таким чином, від часу Аристотеля етика, або мораль, є родовим для права поняттям. Сутність моралі і права – це зобов'язання, належне, нормативне. Таке належне має стати регулятором поведінки людини. У цьому й полягає життєве завдання моральної, або «практичної», філософії.

Л. Петражицький тримається європейської інтелектуальної традиції і визнає право етичним феноменом. Усі етичні явища він поділяє на імперативно-атрибутивні (право) і суто імпера-

тивні (мораль). Тож людську етику утворюють мораль і право. Це класичний погляд і його, відзначимо знову, поділяє й Л. Петражицький. На його думку, для усвідомлення справжньої природи етичних (моральних і правових) норм і зобов'язань треба мати на увазі наступне. Етичні і правові емоції мають деякі спільні риси, що дає змогу виявити один вищий, охоплюючий і ті, й інші імпульси, клас емоцій. Цей вищий, родовий клас імпульсів Л. Петражицький називає емоціями обов'язку, належного, або етичними емоціями. Відповідні нормативні емоційно-інтелектуальні психічні поєднання він називає свідомістю обов'язку, належного або етичними переживаннями, етичною свідомістю. Емоції обов'язку переживаються нами і спрямовують нашу поведінку... У цьому зв'язку Л. Петражицький говорить про «самодостатню, автономну мотивацію», «нормативні судження», «життя духу» [1, с. 39–45].

Складовими елементами етичних емоцій є своєрідні пасивно-активні переживання, специфічні імпульси. Такі емоції відзначаються наступними характерними властивостями:

1. Відповідні збудження і наміри мають своєрідний містично-авторитетний характер. Ці імпульси походять ніби з потаємного, відмінного від нашого буденного «Я», джерела («голос Божий», «голос совісті», «слухатися», «боятися совісті» і т. п.).

На думку Л. Петражицького, чудово, що вказані особливості етичних моторних подразнень впливають на мислення філософів і вчених і визначають характер і напрямок їх інтелектуальної творчості в галузі етики. Основоположник моральної філософії Сократ говорив, як відомо, про вищий дух, демона, який підказує йому, яким чином він має поводитися. Геніальний мислитель, якого визнають найвидатнішим представником моральної філософії нового часу, І. Кант обрав засадою свого вчення про мораль метафізичне положення про існування особливого двійника до нашого емпіричного «Я». Інтелігібельне «Я» звертається до емпіричного «Я» зі своїми вказівками. Таку ж роль у вченнях інших філософів відіграють подібні різні метафізичні сутності: «природа», яку уявляють як вищу істоту, світовий «розум», «об'єктивний дух» і т. п. Таким же є уявлення історичної школи юристів, різних сучасних юристів-моралістів про «народний дух», «загальну волю», «інстинкт роду», причому «рід», «загальна воля» уявляються чимось наділеним вищим авторитетом і піднесеним над індивідом і його індивідуальною волею [1, с. 48].

2. Для етичних емоцій характерно й те, що вони переживаються як внутрішня перепона свободи, як своєрідна перешкода для вільного вибору і неухильний тиск до заданої поведінки. У цьому відношенні етичні емоції подібні до наказів або забо-

рон. За І. Кантом, метафізичний двійник звертається до нашого «Я» з «категоричним імперативом» і т. п. [1, с. 47–56].

У результаті А. Петражицький констатує, що в минулі століття філософи, моралісти і юристи вірили в існування всезагальних, вічних і незмінних обов'язків і норм; сучасні вчені в це не вірять, вони вірять лише в існування часових і місцевих обов'язків і норм. Зокрема, нові юристи дивляться на вчення минулих філософів права про існування поряд з часовими і місцевими нормами права ще іншого, незалежного від певних звичаїв місцевого законодавства, вічного і незмінного права як на якусь нісенітницю, дивну помилку. На їх думку, існують тільки позитивні, місцеві і часові правові обов'язки і норми права [1, с. 56–57]. Цими міркуваннями мислитель розпочинає критику теорії позитивного права, а далі у виокремленому ним § 16 під назвою «Непридатність права у юридичному сенсі». У якості засади для побудови наукової теорії права ця критика досягає неабиякої витонченості і гостроти.

Якщо спільною ознакою моралі і права є нормативність, то яка між ними відмінність? Інтелектуальний склад правових і моральних переживань різний. Так, у сфері правової свідомості мають місце двобічні, паристі суб'єктивні уявлення (суб'єкти зобов'язання – суб'єкти права) і об'єктні (об'єкти зобов'язання – об'єкти права). Інтелектуальний склад моралі в цьому відношенні бідніший, простіший, має не паристий, а простий, однобічний характер (лише суб'єкти зобов'язань, лише об'єкти зобов'язань, без суб'єктів і об'єктів домагань). Норми права є, з одного боку, зобов'язуючими, з іншого – надаючими права; норми моралі – тільки зобов'язуючими. У моралі мають місце тільки однобічні зобов'язання, у праві – двобічні зв'язки між двома сторонами, обов'язки одних, активно закріплені за іншими, є їх правами. Такі зв'язки є правовідносинами, які на одних накладають зобов'язання, а іншим надають права [1, с. 124–126].

Таким чином, у психологічній школі права розрізняють два різновиди етичних емоцій і, відповідно, два види етичних емоційно-інтелектуальних поєднань і їх проєкцій: зобов'язань і норм. Ідеться про право і мораль.

У правовій сфері те, до чого ми вважаємо себе зобов'язаними, уявляється нам як належне іншому. На цій підставі цей інший може вимагати від нас відповідного виконання з нашого боку того, до чого ми зобов'язані. Таке виконання з нашого боку, наприклад виплата домовленої зарплатні робітнику чи інші виплати, є не якоюсь доброю справою, благодіянням, а лише виконанням того, що йому належало, отриманням з його боку

«свого»; а невиконання є завданням іншому шкоди, кривдою, позбавленням його того, на що він міг і мав право претендувати як на йому належне [1, с. 57].

Наш обов'язок у подібних випадках є зв'язаністю стосовно іншого, він закріплений за ним як його благо, як належний йому, зароблений або в інший спосіб здобутий ним актив. Такі зобов'язання, які усвідомлюються не свободними стосовно інших, закріплені за іншими, згідно з якими те, до чого зобов'язана одна сторона, належить іншій стороні, ми будемо називати правовими або юридичними зобов'язаннями. Ті стосунки між двома сторонами чи зв'язки між ними, проявляються в обов'язках, які покладені на одних і закріплені за іншими, ми будемо називати правовідносинами або правовими зв'язками. Правові зобов'язання, обов'язки одних, закріплені за іншими, які розглядаються з точки зору тієї сторони, якій обов'язок належить, ми, з точки зору активу, будемо називати правами. Наші права закріплені за нами, належні нам як наш актив, обов'язок інших осіб. Права і правовідносини в нашому розумінні не є, таким чином, чимось окремим і відмінним від правових зобов'язань. Те ж, що, з точки зору повинного, пасиву однієї сторони називається її правовим зобов'язанням, з точки зору активної належності іншому називається його правом [1, с. 58].

Такі норми, які закріплюють пасив, обов'язки однієї сторони, і актив, права іншої сторони як належний їй обов'язок першої, є імперативно-атрибутивними нормами, або правом. Виразним прикладом таких норм може бути приватне право. Ми вже відзначали, що одним з головних принципів цього права є *pacta servanda sunt* – слід дотримуватися договорів, а в разі їх порушення діє інший фундаментальний принцип – відшкодування збитків.

У сфері моралі навпаки. Те, до чого ми себе вважаємо зобов'язаними, для іншого є дещо йому належним, і відповідні домагання, вимоги з його боку уявляються нам недоречними, позбавленими підстав.

Такі норми, які не надають іншому ніяких прав, є однобічно-обов'язковими, суто імперативними нормами, або моральними. Такими, наприклад, є норми християнської етики. «Я говорю вам: не чиніть опору злому. Але хто вдарить тебе по правій щоці, підстав йому і другу; і хто захоче судитися з тобою і забрати в тебе сорочку, віддай йому і верхній одяг» і т. д. [1, с. 64]. Люди зобов'язані стосовно ближніх багато чим, але домагань на виконання цього з боку ближніх нема і не мусить бути. Християнська етика суто імперативна.

Отже, природу права утворюють нормативні, або бланкетні, емоції. Ці емоції нормують поведінку у сфері права. Зasadничу функцію в такому нормуванні відіграє інтуїтивне право. Усвідомлення і переживання власної духовної гідності, честі, свободи вибору є індивідуальним переживанням кожного, яке існує в нас, а не поза нами. Однак, це є власним, індивідуальним переживанням кожного духовних, позачасових цінностей, таких, як совість, честь, гідність, свобода, справедливість. Усвідомлення духовних цінностей є самодостатньою, самоцінною мотивацією у сфері права.

Цілісність нормативної емоції є підставою для визнання права феноменом етики. Усі етичні явища поділяються на імперативно-атрибутивні (право) і суто імперативні (мораль). Норми, які закріплюють і пасив, обов'язки однієї сторони, і актив, права іншої сторони як належний їй обов'язок першої є імперативно-атрибутивними нормами, або правом. Норми, які не надають іншому ніяких прав, є однобічно-обов'язковими, суто імперативними нормами, або мораллю.

Щодо перспектив подальшого опрацювання обраної проблеми, то такими є: нормативні, або бланкетні, емоції у зв'язку з відкриттям генетичного коду людини, договірна природа права і держави, договір як фундаментальне поняття легітимаційної теорії, співвідношення моралі і права, нормативний характер права і інструментальний характер влади.

Список літератури: 1. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л. И. Петражицкий. – СПб. : Лань, 2000. – 608 с.

Надійшла до редакції 06.08.2010

УДК 342.3(5-15)

Л. М. Гришко

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ В МОНАРХІЯХ АРАБЬСЬКОГО СХОДУ

Досліджено сутність модернізації державного ладу в монархіях Арабського Сходу. Встановлено, що основними проявами модернізації в монархіях Арабського Сходу є: демократизація суспільно-політичного та державного життя; формування законодавчих та консультативних органів шляхом прямих виборів; зміни статусу законодавчих органів державної влади, що проявляється в появі дієвих законодавчих органів чи хоча б частковому розширенні повноважень; конституційне закріплення більш широкого кола прав та свобод громадян та визнання міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини; суттєвий прогрес у гендерній політиці та статусі ЗМІ. Зазначено, що модернізація не означає, що в цих країнах переміг конституціоналізм.
